

PAPER

TALABALAR IJTIMOYIY FAOLLIGINI OSHIRISHDA TARBIYAVIY MATNLARNING O'RNI

Ganiyeva Dildora Baxodirovna ^{1,*}

¹Andijon davlat pedagogika instituti 1 bosqich doktoranti

* ganiyeva964@gmail.com

Abstract

Mazkur maqolada talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirish jarayonida tarbiyaviy matnlarning nazariy-metodologik va amaliy ahamiyati kompleks tahlil etilgan. Tarbiyaviy matn shaxsning qadriyatli ongini, fuqarolik pozitsiyasini va ijtimoiy mas'uliyatini shakllantiruvchi pedagogik fenomen sifatida asoslangan. Tadqiqot doirasida germevntik, aksiologik hamda kompetensiyaviy yondashuvlar asosida matnning mazmuniy-strukturaviy modeli ishlab chiqilgan va uning talaba shaxsiga ta'sir mexanizmlari ochib berilgan. Ijtimoiy faollik ijtimoiy tashabbuskorlik, refleksiv tafakkur, hamkorlik madaniyati va identifikatsion jarayonlar bilan uzviy aloqada talqin qilingan. Nazariy umumlashtirish va empirik kuzatuv natijalari tarbiyaviy matnlar talabalarda tanqidiy fikrlash, ijtimoiy voqelikka ongli munosabat hamda barqaror fuqarolik qarashlarini shakllantirish imkoniyatiga ega ekanini ko'rsatadi. Matnning semantik qatlamlari orqali ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlar interiorizatsiyasi yuzaga keladi, dialogik talqin jarayoni esa ijtimoiy tajribaning mazmuniy transformatsiyasini ta'minlaydi. Tadqiqot xulosalari oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy faoliyatni takomillashtirish va talabalar ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Key words: Tarbiyaviy matn, ijtimoiy faollik, talaba shaxsi, fuqarolik pozitsiyasi, aksiologik yondashuv, germevntik tahlil, kompetensiyaviy model, ijtimoiy kompetensiya.

KIRISH

Oliy ta'lim tizimi oldida turgan ustuvor vazifalardan biri – ijtimoiy jihatdan faol, fuqarolik pozitsiyasiga ega, mustaqil fikrlay oladigan va jamiyat taraqqiyotiga mas'uliyat bilan yondashadigan shaxsni shakllantirishdan iborat. Globallashtirish

jarayonlari, axborot oqimining keskin ortishi hamda ijtimoiy munosabatlar tizimining murakkablashuvi talaba shaxsidan nafaqat kasbiy kompetensiyalarni, balki ijtimoiy faollikni ham talab etmoqda. Ijtimoiy faollik talabaning jamiyat hayotidagi ishtiroki, tashabbuskorligi, ijtimoiy muammolarga befarq bo'lmagan munosabati va

Compiled on: March 31, 2026.

Copyright: ©2026 by the authors. Submitted to Advances in Science and Education for possible open access publication under the terms and conditions of the [Creative Commons Attribution \(CC BY\) 4.0 license](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

fuqarolik mas'uliyati bilan tavsiflanadi. Mazkur sifatlarning shakllanishi esa ma'naviy-axloqiy tarbiya, qadriyatlar tizimi va ijtimoiy ongning rivojlanishi bilan uzviy bog'liq. Oliy ta'lim muassasalarida tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil etish, ta'lim jarayoniga ma'naviy-ma'rifiy komponentlarni integratsiyalash masalasi pedagogika nazariyasi va amaliyotida dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi. Ushbu jarayonda tarbiyaviy matnlar alohida didaktik vosita sifatida namoyon bo'ladi. Tarbiyaviy mazmundagi matnlar talabalarning qadriyatli ongini shakllantirish, ijtimoiy hodisalarga nisbatan ongli munosabatni qaror toptirish hamda fuqarolik identifikatsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Matn orqali uzatilayotgan g'oyalar, ijtimoiy-axloqiy normalar va madaniy kodlar talaba tafakkurida refleksiv jarayonlarni faollashtiradi. Ilmiy adabiyotlarda ijtimoiy faollik fenomeni sotsiologik, psixologik va pedagogik nuqtai nazardan keng tadqiq etilgan bo'lsa-da, aynan tarbiyaviy matnlarning mazmuniy-strukturaviy xususiyatlari hamda ularning ijtimoiy faollikni shakllantirishdagi ta'sir mexanizmlarini kompleks o'rganish zarurati saqlanib qolmoqda. Matnning semantik qatlamlari, aksiologik yo'nalishi va dialogik talqini talaba shaxsida ichki qadriyatlar tizimining shakllanishiga hamda ijtimoiy tajribaning mazmunan boyishiga imkon yaratadi. Tadqiqotning maqsadi talabalar ijtimoiy faolligini oshirishda tarbiyaviy matnlarning pedagogik imkoniyatlarini nazariy asoslash va ularning amaliy samaradorligini aniqlashdan iborat. Ushbu maqsadga erishish yo'lida ijtimoiy faollik tushunchasining mazmuni aniqlashtiriladi, tarbiyaviy matnlarning strukturaviy modeli ishlab chiqiladi hamda ularning talaba shaxsiga ta'sir ko'rsatish mexanizmlari ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Mazkur tadqiqot natijalari oliy ta'lim tizimida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish, o'quv jarayonida tarbiyaviy komponentning samaradorligini oshirish va talabalarning ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishga xizmat qilishi bilan ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Talabalar ijtimoiy faolligini shakllantirish muammosi pedagogika, sotsiologiya va psixologiya

fanlari kesishgan nuqtada o'rganilgan ko'p qirrali ilmiy yo'nalish hisoblanadi. Mazkur fenomenning nazariy asoslari ijtimoiylashuv, shaxs rivoji, fuqarolik ongining shakllanishi hamda qadriyatlar tizimi bilan bog'liq konsepsiyalar doirasida talqin etiladi. Ijtimoiy faollik tushunchasining sotsiologik talqini fuqarolik jamiyati nazariyasi bilan bevosita aloqador bo'lib, unda shaxsning ijtimoiy institutlar faoliyatidagi ishtiroki, tashabbuskorligi va ijtimoiy mas'uliyati asosiy mezon sifatida ko'riladi. Bu borada Jürgen Habermas tomonidan ishlab chiqilgan kommunikativ harakat nazariyasi ijtimoiy muloqot va jamoatchilik maydonining shaxs faolligini shakllantirishdagi o'rnini asoslashga xizmat qiladi. Ijtimoiy subyektning faol pozitsiyasi muloqot jarayonida qaror topishi haqidagi g'oya talabalarning dialogik muhitda ijtimoiy tajriba orttirishini tushuntiradi. Shaxs rivojlanishining ijtimoiy-madaniy omillari Lev Vygotskyning madaniy-tarixiy nazariyasida chuqur yoritilgan. Mazkur yondashuvga ko'ra, tafakkur va ijtimoiy ong til va matn vositasida shakllanadi. Tarbiyaviy matnlar aynan shu jarayonda vositachilik funksiyasini bajarib, talaba shaxsining ijtimoiy mazmundagi bilim va qadriyatlarni o'zlashtirishiga imkon yaratadi. Shuningdek, John Deweyning tajribaga asoslangan ta'lim konsepsiyasi ijtimoiy faollikni amaliy faoliyat va refleksiv tafakkur bilan bog'laydi. Dewey ta'limni demokratik jamiyatning asosiy instituti sifatida talqin qilib, shaxsning faol ishtiroki orqali ijtimoiy ong shakllanishini ta'kidlaydi. Aksiologik yondashuv nuqtai nazaridan, shaxsning qadriyatlar tizimi ijtimoiy faollikning ichki determinantlari sifatida qaraladi. Bu borada Shalom Schwartzning universal qadriyatlar nazariyasi ijtimoiy xulq-atvor motivatsiyasini izohlashda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi. Qadriyatlar interiorizatsiyasi matn orqali uzatilayotgan ma'naviy mazmuni anglash va qabul qilish jarayoni bilan uzviy bog'liq. Pedagogik tadqiqotlarda tarbiyaviy matn tushunchasi ma'naviy-ma'rifiy mazmuni o'zida mujassam etgan, shaxsning axloqiy va ijtimoiy qarashlarini shakllantirishga qaratilgan didaktik vosita sifatida izohlanadi. Germenevtik yondashuv asoschilari qatorida Hans-Georg Gadamer matn talqinini dialogik jarayon sifatida ko'rib, mazmuni anglash subyektning tarixiy va madaniy tajribasi bilan chambarchas bog'liqligini ta'kidlaydi. Ushbu

yondashuv talabalarning tarbiyaviy matnni faol interpretatsiya qilishi ijtimoiy ongning chuqurlashuviga olib kelishini asoslaydi. Milliy pedagogika ilmida ham shaxsning ma'naviy kamoloti va ijtimoiy faolligi masalalari alohida o'rganilgan. O'zbekiston ta'lim siyosatida fuqarolik tarbiyasi, yoshlar ijtimoiy tashabbuskorligini qo'llab-quvvatlash hamda ma'naviy-ma'rifiy ishlarni kuchaytirish ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan. Bu yondashuv oliy ta'lim jarayonida tarbiyaviy komponentning integrativ ahamiyatini yanada oshiradi. Tahlil qilingan ilmiy manbalar shuni ko'rsatadiki, ijtimoiy faollikni rivojlantirish masalasi keng qamrovli tadqiq etilgan bo'lsa-da, tarbiyaviy matnlarning strukturaviy modeli va ularning talaba shaxsiga ta'sir mexanizmlarini kompleks pedagogik tizim sifatida o'rganish ehtiyoji mavjud. Mazkur holat ushbu tadqiqotning nazariy va amaliy dolzarbligini belgilaydi.

NATIJA

Tadqiqot jarayonida talabalar ijtimoiy faolligini oshirishda tarbiyaviy matnlarning pedagogik samaradorligi nazariy va empirik asosda aniqlashtirildi. Ilmiy kuzatuvlar, so'rovnoma natijalari hamda matn bilan ishlash jarayonining tahlili talabalarda ijtimoiy tashabbuskorlik, fuqarolik mas'uliyati va refleksiv tafakkur ko'rsatkichlari sezilarli darajada o'sishini namoyon etdi. Tarbiyaviy matnlarning mazmuniy-strukturaviy modeli ishlab chiqilib, unda uch asosiy komponent ajratildi: aksiologik mazmun (ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlar tizimi), kommunikativ yo'nalish (dialogik talqin imkoniyati) hamda refleksiv mexanizm (shaxsiy munosabat va ichki tahlil jarayoni). Mazkur komponentlarning o'zaro uyg'unligi talabaning ijtimoiy subyekt sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Empirik natijalar shuni ko'rsatdiki, tarbiyaviy matnlar bilan tizimli ishlash talabalarning ijtimoiy jarayonlarga ongli munosabatini kuchaytiradi, jamoaviy muhokamalarda faol ishtirok etish ko'nikmalarini rivojlantiradi hamda ijtimoiy muammolarga nisbatan befarqlik darajasini pasaytiradi. Matnni tahlil qilish va talqin etish jarayonida talabalarda tanqidiy fikrlash, dalillash madaniyati va ijtimoiy pozitsiyani asoslash kompetensiyalari shakllanishi kuzatildi. Tadqiqot davomida tarbiyaviy matnlar asosida

tashkil etilgan seminar va munozaralar ijtimoiy identifikatsiya jarayoniga ijobiy ta'sir ko'rsatishi aniqlandi. Talabalar o'zini jamiyatning faol a'zosi sifatida anglay boshlashi, ijtimoiy tashabbuslarda qatnashish motivatsiyasining ortishi hamda ijtimoiy loyihalarga qiziqishning kuchayishi qayd etildi. Natijalar asosida tarbiyaviy matnlarni o'quv jarayoniga integratsiyalashning konseptual modeli taklif etildi. Ushbu model matn tanlash mezonlari, interpretatsiya bosqichlari, refleksiv tahlil usullari hamda ijtimoiy faollik indikatorlarini o'z ichiga oladi. Ilmiy dalillar tarbiyaviy matnlar talaba shaxsining ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda samarali pedagogik vosita ekanini tasdiqlaydi. Tadqiqot natijalari talabalar ijtimoiy faolligini rivojlantirishda tarbiyaviy matnlar nafaqat qo'shimcha didaktik material, balki shaxsning ijtimoiy ongini shakllantiruvchi konseptual vosita ekanini ko'rsatdi. Olingan ma'lumotlar pedagogik nazariya va amaliyotda mavjud qarashlar bilan qiyosiy tahlil qilindi hamda ularning o'zaro uyg'un va farqli jihatlari aniqlashtirildi. Ijtimoiy faollikni kommunikativ jarayon sifatida talqin etuvchi nazariy yondashuvlar, xususan Jürgen Habermas tomonidan asoslangan kommunikativ harakat konsepsiyasi, tadqiqot natijalari bilan metodologik jihatdan mushtaraklik kasb etadi. Talabalarning dialogik muhokamalarda faol ishtiroki va ijtimoiy masalalarga nisbatan asosli pozitsiya bildirish ko'nikmalarining rivojlanishi muloqot maydonining ijtimoiy subyektlikni shakllantirishdagi o'rnini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, mazkur tadqiqotda matnning semantik qatlamlari orqali qadriyatlar interiorizatsiyasi mexanizmlariga alohida e'tibor qaratilgani bilan farqlanadi. Shaxs rivojlanishining ijtimoiy-madaniy omillari haqida ilgari surilgan g'oyalar, jumladan Lev Vygotskyning madaniy-tarixiy nazariyasi, tarbiyaviy matnning vositachilik funksiyasini izohlashda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Tadqiqot davomida aniqlangan refleksiv jarayonlar talabaning ichki nutqi va tafakkur faoliyatining matn bilan o'zaro ta'sirda shakllanishini ko'rsatadi. Biroq mavjud ilmiy ishlarda tarbiyaviy matnlarning strukturaviy modeli batafsil ishlab chiqilmagan; mazkur tadqiqotda aynan shu jihat konseptual asosda tizimlashtirildi. Aksiologik yondashuv doirasida ijtimoiy faollikning qadriyatlar bilan bog'liqligi

masalasi alohida ahamiyat kasb etadi. Qadriyatlar tizimi shaxsning xulq-atvor motivatsiyasini belgilovchi ichki determinant sifatida namoyon bo'ladi. Tadqiqot natijalari tarbiyaviy matn mazmunida aks etgan ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlar talabalarda barqaror fuqarolik qarashlarini shakllantirishini ko'rsatdi. Bu holat oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish uchun matn tanlash va talqin etish mezonlarini aniqlashtirish zarurligini anglatadi. Natijalar ijtimoiy faollikni rivojlantirish jarayonida faqat informatsion ta'sir yetarli emasligini ko'rsatdi. Talabalarning faol pozitsiyasi interaktiv muhit, ochiq muloqot va reflektiv tahlil bilan uyg'unlashgan taqdiridagina barqaror tus oladi. Bu jihat tarbiyaviy matnni passiv o'qish obyekti sifatida emas, balki talaba va jamiyat o'rtasidagi mazmuniy muloqot maydoni sifatida ko'rish zarurligini asoslaydi. Muhokama natijalari shuni anglatadiki, tarbiyaviy matnlar talabalarning ijtimoiy kompetensiyalarini shakllantirishda tizimli va ilmiy asoslangan yondashuvni talab etadi. Mazkur yo'nalishda olib borilgan tadqiqot ijtimoiy faollikni rivojlantirish mexanizmlarini aniqlashtirishga xizmat qildi hamda kelgusida eksperimental tadqiqotlar doirasini kengaytirish zaruratini yuzaga keltiradi.

XULOSA

Mazkur tadqiqot doirasida talabalar ijtimoiy faolligini oshirishda tarbiyaviy matnlarning nazariy-metodologik asoslari, mazmuniy-strukturaviy xususiyatlari hamda pedagogik samaradorligi kompleks tarzda o'rganildi. Ilmiy tahlillar natijasida ijtimoiy faollik shaxsning jamiyat hayotidagi ongli ishtiroki, ijtimoiy tashabbuskorligi, fuqarolik mas'uliyati, reflektiv tafakkuri va ijtimoiy identifikatsiyasi bilan tavsiflanadigan integrativ sifat ekani aniqlashtirildi. Ushbu sifatning shakllanishi bevosita ma'naviy-axloqiy qadriyatlar tizimi, kommunikativ madaniyat va ijtimoiy tajribaning ichki o'zlashtirilishi bilan bog'liq. Tadqiqot jarayonida tarbiyaviy matnlar talaba shaxsining ijtimoiy ongini rivojlantirishga xizmat qiluvchi ko'p qatlamli pedagogik vosita sifatida asoslandi. Matnning aksiologik mazmuni talabalarda ijtimoiy ahamiyatga ega qadriyatlar tizimini shakllantiradi; uning kommunikativ tabiati dialogik muhitni

yuzaga keltiradi; reflektiv imkoniyatlari esa shaxsiy munosabat va ichki tahlil jarayonlarini faollashtiradi. Natijalar tarbiyaviy matnlar orqali qadriyatlar interiorizatsiyasi, fuqarolik pozitsiyasining mustahkamlanishi hamda ijtimoiy jarayonlarga nisbatan mas'uliyatli yondashuv qaror topishini tasdiqladi. Empirik kuzatuvlar va tajriba-sinov ishlari talabalarning ijtimoiy faollik darajasi matn bilan ishlash metodikasiga bevosita bog'liqligini ko'rsatdi. Tizimli ravishda tashkil etilgan matn tahlili, muammoli savollar asosidagi muhokamalar va reflektiv yozma ishlanmalar talabalarda tanqidiy fikrlash, dalillash madaniyati hamda ijtimoiy pozitsiyani asoslash kompetensiyalarini rivojlantirdi. Ijtimoiy loyihalar va jamoaviy tashabbuslarda ishtirok etish ko'rsatkichlarining ortishi tarbiyaviy matnlarning amaliy ta'sirini namoyon etdi. Tadqiqot natijasida tarbiyaviy matnlarni oliy ta'lim jarayoniga integratsiyalashning konseptual modeli ishlab chiqildi. Mazkur model quyidagi tarkibiy qismlarni o'z ichiga oladi:

1. Matn tanlashning aksiologik va ijtimoiy mezonlari;
2. Mazmunni talqin etishning germevntik bosqichlari;
3. Dialogik muhokama va reflektiv tahlil usullari;
4. Ijtimoiy faollik indikatorlarini aniqlash va monitoring mexanizmi.

Ushbu model pedagogik amaliyotda qo'llanilganda talabalarning ijtimoiy kompetensiyalarini tizimli rivojlantirish imkonini beradi. Nazariy jihatdan, tadqiqot ijtimoiy faollik va tarbiyaviy matn o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni yaxlit pedagogik tizim sifatida asoslab berdi. Amaliy jihatdan, natijalar oliy ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarni takomillashtirish, o'quv jarayonida tarbiyaviy komponentning samaradorligini oshirish hamda yoshlarning fuqarolik pozitsiyasini mustahkamlashga xizmat qiladi. Yakuniy xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, tarbiyaviy matnlar talaba shaxsining ijtimoiy kamolotini ta'minlovchi strategik pedagogik resursdir. Ularni ilmiy asoslangan metodika bilan qo'llash ijtimoiy faol, mas'uliyatli va mustaqil fikrlovchi mutaxassislarni tayyorlash jarayonida barqaror natijalarga erishish imkonini beradi. Kelgusida mazkur yo'nalishda eksperimental tadqiqotlar ko'lamini kengaytirish, turli fanlar

kesimida tarbiyaviy matnlar bankini yaratish hamda ularning ijtimoiy-psixologik ta'sir mexanizmlarini chuqur o'rganish maqsadga muvofiq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasi. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi. “Ta’lim to’g’risida”gi Qonun (O’RQ-637-son). – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi. “Yoshlarga oid davlat siyosati to’g’risida”gi Qonun (O’RQ-406-son). – Toshkent, 2016.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti. “Yangi O'zbekiston taraqqiyot strategiyasi to’g’risida”gi Farmon (PF-60-son). – Toshkent, 2022.
5. Shavkat Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021.
6. Lev Vygotsky. *Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes*. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
7. John Dewey. *Democracy and Education*. – New York: Macmillan, 1916.
8. Jürgen Habermas. *The Theory of Communicative Action*. Vol. 1–2. – Boston: Beacon Press, 1984–1987.
9. Hans-Georg Gadamer. *Truth and Method*. – New York: Continuum, 1989.
10. Shalom Schwartz. “Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries.” // *Advances in Experimental Social Psychology*. – 1992. – Vol. 25. – P. 1–65.
11. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
12. Abduqodirov A.A. *Pedagogik innovatsiyalar va ta’lim samaradorligi*. – Toshkent: Fan, 2012.
13. Ochilov M. *Pedagogika*. – Toshkent: O’qituvchi, 2008.
14. To’xtaxodjayev N. *Umumiy pedagogika nazariyasi*. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2010.
15. Musurmonova O. *Ma’naviy qadriyatlar va yoshlar tarbiyasi*. – Toshkent: O’zbekiston, 2015.